

Milena Mileva Blažič

Pedagoška fakulteta, Ljubljana

UDK 821.163.6-34-93(091)"1850/20":316.356.2

Podobe družin v kratki sodobni pravljici

V izbirnem literarnem tečaju bo na kratko predstavljena podoba družine v literarni zgodovini slovenske mladinske književnosti in periodizacija od 1850 do 2010, s posebnim poudarkom na reprezentativni mladinski produkciji od 2000 do 2010 (2011).

This elective literary course will look at how the family has been depicted in Slovene literature for young readers and at specific periods from 1850 onwards, with a special emphasis on representative juvenile literature from 2000 to 2010 (2011).

1 Starejša in novejša slovenska mladinska književnost ter sodobna klasika

1.1

V obdobju starejše slovenske književnosti oz. v predobdobju (mladinske) književnosti (1550–1850) v delih **Trubarja**, **Valvasorja**, **Pohlina**, **Staniča**, **Vodnika** idr. je bila družina pojmovana v tradicionalnem smislu kot ožja (jedrna) in razširjena (npr. »hišna« družina pri Trubarju).

1.2

Značilno besedilo iz obdobja novejše slovenske književnosti, ki je hkrati začetno obdobje slovenske mladinske književnosti od 1850–1900, je delo Frana Levstika *Kdo je napravil Vidku srajčico* (1877). V avtorski pravljici je predstavljena enostarševska družina oz. vdova s sedmimi otroki, ki preživlja družino tako, da vsak dan služi »od zore do mraka«. Značilno besedilo za prvo polovico 20. stol. je tudi koncept tradicionalne razširjene družine, npr. v avtorski pravljici **Josipa Ribičiča** *Miškolin* (1931). Za Miškolinovo družino velja tipična podoba razširjene družine in celo delo otrok (starejši otrok varuje mlajšega). Na koncu se bratranec in sestrična poročita, kar odpira novo vprašanje sorodstvenih porok. Predstavljeni sta dve okolji, zasebno družinsko in javno šolsko, kjer učitelj s fizičnim kaznovanjem disciplinira učence ter vzbuja strah socialno šibkih (mišja družina) pred apriornimi avtoritetami (mačka).

1.3

V sodobni slovenski mladinski književnosti – sodobni klasiki, v letih od 1950 do 1980, je družina pogosta tema. To je čas na prehodu iz ruralnega v urbano okolje, čas, v katerem so matere dobile zaposlitev. Tipično besedilo z obravnavo enoroditeljske družine je napisala **Kristina Brek** in ga izvorno poimenovala *Mamaočka* (*Golobje, sidro in vodnjak*, 1960). V njem tematizira problematiko enoroditeljskih družin, ločenih žensk in vdov, ki so ostale same z otroki in v času ekonomskega pomanjkanja po drugi svetovni vojni večinoma same skrbele za otroke. Zanimivo je tudi dejstvo, da

je avtorica v zbirki *Prva domovina* (1973) prikazala svojo družino iz Horjula v času med prvo in drugo svetovno vojno, kjer je mati »naša mama«, omenja pa še botro, teto, omenja tudi delo otrok (npr. ko otroci nesejo koscem zajtrk ipd.). Zanimivo je, da avtorica implicitno omenja žensko socialno mrežo, ki skrbi za otroke (botra, naša mama, prijateljice, teta, učiteljica), in upodobi istovetenje lika matere z naravo v besedilu *Mati lipa*, ki otroku simbolno pomaga, ga spremlja in varuje. Avtorica omenja tudi dedka, duhovnika, očeta, vendar le kot avtoritete v povezavi z javno sfero. Zanimiv je tudi koncept bratenja dečkov, pa tudi živali (lisica in volk), v besedilu z naslovom *Pobratimstvo*, kar je aluzija na »bratske narode« v nekdanji Jugoslaviji (1945–1991). Omenja tudi tragiko matere v besedilu *Črni kos*, kjer babico, kot jo imenuje avtorica, in ptiča kosa družijo pogovarjanje o »vsem, kar je že sedem let težilo njeno ubogo, žalostno srce«. Pogovarjanje s kosom je metafora za materin proces žalovanja za sinom talcem, ubitim v Gramozni jami. Materino druženje s kosom moti avtoriteto »nervoznega« sosedo oz. »moža, ki ima odgovorno službo«, zato kletko s kosom pokrije s črnim predpasnikom, zaradi česar kos umre. Socialno čuteča sosedo, deček Andrej in njegova mati, z empatijo, ki vodi k altruizmu, podarita sosedi (neme) zlate ribice. Besedilo je ne le intertekstualna aluzija na Bevkovo delo *Lukec in njegov škorec* (1931), ampak tudi metafora o marginalizaciji žalovanja v zasebnosti. V mladinskem opusu Kristine Brenk vidimo skoraj stoletni medgeneracijski razvoj slovenske družine: otroštvo, kjer je bila izobrazba pri nunah edina možnost za vedoželjno deklino iz Horjula (*Prva domovina*, 1973), materinstvo po drugi svetovni vojni (*Golobje, sidro in vodnjak*, 1960) in podobo babice s humanističnimi vrednotami v času potrošniško usmerjene družbe (*Obdarovanja*, 2001).

2 Sodobna slovenska mladinska književnost

V času 1980–2010 se v slovenski mladinski književnosti jasno vidi razvoj v smeri problemske mladinske književnosti, ta se odraža tudi v družini, ki je družbeni pokazatelj razmer in v kateri se na mikro ravni zrcalijo makro spremembe, zato je družina prikazana heterogeno in problemsko.

Sodobni klasik **Tone Pavček** je v številnih pesmih tematiziral družino oz. vzgojne prijeme tradicionalnih in sodobnih družin (*Če bi bil vsemogočen (kot nisem)*), podobo starih staršev (*Kdo je babica in kdo stara mama*, *Kdo je najboljši ded*), podobo staršev (*Kaj vse je tata*, *Oče*, *Super mama*), tematizira celo otroka v nosečnosti (*Plodu*), plenice imenuje »bele zastave«, rojstvo (*Rojstvo*), v »novorojenčkovi pesmi« *Nasmeh* pa zagovarja otrokove pravice.

Nova podoba družine in družinskih članov je v pesmi **Saše Vegri** *Mama pravi, da v očkovi glavi* (1978); predvsem pa v zbirki s pomenljivim naslovom *To niso pesmi za otroke ali kako se dela otroke* (1983), v kateri avtorica problematizira predvsem medgeneracijsko nasilje odraslih do otrok (*Zakaj odrasli tepejo otroke*), smrt otrok (*Zakaj?*, *Kje lahko imajo otroci luknje*, *Zakaj umirajo ljudje in zakaj se umre*), govori o spočetju (*Kaj delajo ritke*, *Kako se dela otroke*) in vrstniško nasilje (*»Jembenti«, reče mulc*, kar je intertekstualna aluzija na *Dumo* (1964) Tomaža Šalamuna). Avtorica neidealizirano obravnava motiv kompetitivnosti (tekmovalnosti) sorojencev (*Joj, zakaj sestre živijo?*, *Joj, zakaj bratje živijo?*), sosedov (*Čarovnice iz stolpnice*, *Vseveda sosedo*) in drugih članov ožje in širše družine.

Sodobna problematika iskanja identitete v biološki in socialni družini je nazorno prikazana v kratki sodobni pravljici **Svetlane Makarovič** *Netopir Kazimir* (*Svetlanine pravljice*, 2008). Mladinski opus avtorice je sam po sebi obsežen in kakovosten ter zasluži samostojno obravnavo, tudi zato, ker

redefinira pojem družine (*Pasji in mačji*), kaže samost (*Sapramiška, Vila Malina*), žensko socialno mrežo (*Veveriček posebne sorte*), pogumno mater (*Človek, ne jezi se*), problem dedovanja in ekonomske družine (*Polh si sposodi hruško*), problem kompetitivnosti med sorojenci (*Leva in desna roka*, ki je tudi politična satira), problem koruptivne družine (*Mesečinska struna*), problem sirot (*Potepuh in nočna lučka*) idr. V kratki sodobni pravljici *Netopir Kazimir* je na sodoben način prikazano iskanje identitete, najprej v biološki (družba netopirjev), potem socialni (družina miši) in na koncu v duhovni družini (cerkev). Besedilo temelji na pregovoru oz. frazemu »biti ne tič ne miš«, kar je intertekstualna povezava z Ezopovo basnijo.

Boris A. Novak v *Sodobni baladi* (1990) tematizira podobo brata in sestre, smrt sestre (padec z balkona) in odprt konec v slogu visoke, vendar tragične pesmi. V obdobju med 1990–2010, ko so se zgodile družbene spremembe, ki so vplivale tudi na družinske odnose, se podoba sodobne družine in koncept pomanjkanja nazorno vidita v tričlanski družini (oče, mati, otrok). **Miha Mazzini** izpostavi predvsem pomanjkanje časa (*Čas je velika smetanova torta*, 1999) za vzgojo in izobraževanje otrok, saj ga uravnava družbena ura (nakupi, pot, služba). V prejšnjih obdobjih je bil v ospredju koncept tradicionalne ruralne družine, v sodobnem času pa pride do pluralizma družinskih podob. Podobo enoroditeljske družine in oddaljen motiv posilstva obravnava **Desa Muck** v delu *Kokoš velikanka* (2008), v katerem opisuje, kako družba izkorišča samsko žensko – varuško. Implicitno posreduje hipotezo, da ženska z otrokom ne more polno skrbeti za svoje varovance, kar spominja na razpravo o položaju učiteljic pred stotimi leti, ko je bil njihov zaslužek za polovico nižji kot moški, niso se smele poročiti in imeti otrok, v primeru poroke oz. materinstva pa so izgubile službo. V kratki sodobni pravljici v slikaniški knjižni obliki *Kako sta se gospod in gospa pomirila* (2008) **Miklavž Komelj** prikaže podobo para brez otrok in koncept sosedske družine (par brez otrok je paralelizem golobjim parom in njihovim mladičem) ter socializacijo ljudi preko živali in kulture (*Benetke*). Zanimivo je, da otrok ni glavna književna oseba, kar je trend tudi v evropski mladinski književnosti. Besedila govorijo o življenju in tematiki odraslih za otroke. Podoba odraslega para je prikazana tudi v kratkih sodobnih pravljicah **Petra Svetine** (*Klobuk gospoda Konstantina*, 2007, *Kako je Jaromir iskal srečo*, 2010). **Neli Kodrič Filipič** v besedilu z nazornimi ilustracijami (*Punčka in velikan*, 2009) prikazuje prenašanje nasilnega medgeneracijskega obnašanja, kjer zaključek kratke sodobne pravljice ne vsebuje individuacije in katarze, osebe pa ne presegajo vedenjskega vzorca. Problemska tematika je prikazana v smislu kompleksne podobe fizičnega in spolnega nasilja v enoroditeljski družini (oče velikan in hči, hči velikanka rodi sina; odprto ostane vprašanje incesta).

Anja Štefan je sodobna slovenska mladinska avtorica, ki je znana kot pesnica, pisateljica in pripovedovalka. V njenem *Lončku na pike* (2008) je viden vpliv ljudskega izročila in koncepta sončnega otroštva, prisotnega od Župančičeve pesmi *Ciciban in še kaj*, Kosovelove *Otrok s sončnico*, Pavčkove *Na svetu si, da gledaš sonce* in Novakovega sonetnega venca *Kronanje*. V njej avtorica tematizira različne družinske oblike; najbolj pogosta je tradicionalna patriarhalna družina, oče pa je najpogosteje omenjen na začetku, ko si želi otroka oz. dediča. Mati je omenjena manjkrat, vendar je dejavna kot prenašalka tradicije, čustvena in socialna opora. Sin in hčerka sta omenjena enakovredno, saj je avtorica senzibilno dekodirala uravnoteženo prisotnost obeh spolov. Primer kohezivne družine v širšem pomenu je kratka sodobna pravljica *Bobek in barčica* (2005), kjer je prikazan

deček Bobek in živalski družinski člani njegove širše neformalne družine oz. prijateljske mreže (lisica, medved, miška, zajček, žabica), ki jo vežejo prijateljske vezi in pogled naprej – usmerjenost na reševanje problemov v določeni skupnosti (npr. medved je okoren in prevelik za Bobkov čolniček). Po kratkem malodušju »na obali« in trpnosti se odločijo za tvorno reševanje. Pravljičica se zaključí s kohezivno participacijo vseh neformalnih članov »prijateljske« mreže, ki želijo priti z ene strani jezera na drugo stran. Avtorica je intertekstualno pokazala, da je lahko ista stvar za nekatere izgovor (*Mojca Pokrajculja*) in za druge motivacija (*Bobek in barčica*).

Čeprav je Anja Štefan še v vzponu, je njen mladinski opus že vreden znanstvenega raziskovanja. V zbirki pravljic *Za devetimi gorami* (2011) so prisotni različni družinski modeli ožje družine (vdove in vdovci, sirote – brez enega ali obeh staršev, bratje, sestre), družine z več otroki in širše družine (dedek, babica, botra, boter, strici, tete). Zaznamo lahko neposredno povezavo otrok sirot z naravo in živalmi (Sirotica oz. motiv desetnice). Med vsemi pravljicami na določen način izstopa pravljica *Deklica brez rok* s problemsko tematiko, znano tudi v mednarodnem pravljичnem indeksu s številko ATU 706. Gre za tisočletni motiv socializacijskega kaznovanja žensk. Besedilo je postavljeno v primarno družino – oče, mati in hči. To je model reorganizirane družine, in sicer se po smrti biološke matere oče ponovno poroči in dobi hčer. Kot v večini pravljic pride do enostranske kompetitivnosti (tekmovalnosti) mačehe in pastorka. Oče, kar je stalnica v pravljicah, je odsoten, odide v gozd/mesto ali odpotuje, v kratkih sodobnih pravljicah je službeno odsoten. Deklici disciplinsko odsekajo roki: 1) preženejo jo iz primarne družine, kjer si po preizkušnjah v arhetipskem prostoru (gozdu) ustvari svojo družino (poroka z graščakom, rojstvo dvojčkov); 2) kompetitivna tašča jo prežene iz nove družine kot mater brez rok z dvojčkoma. Po številnih preizkušnjah v gozdu materi brez rok s pomočjo slepega in kasneje videčega psa ob čarobni vodi zraseta roki. Pravljičica se konča srečno, saj graščak prepozna svojo ženo in dvojčka. Vsi pozitivni protagonisti se vrnejo na graščakov dom, kjer je dobro nagrajeno (graščak, žena in dvojčka) in zlo kaznovano (graščakova mati), kar je značilnost ljudske pravljice. V književnem besedilu gre za kompleksno motiviko iz antike (motiv Filomene), srednjega in novega veka (*Sinjebradec*).

V sodobnem digitalnem času se je povečal interes za ljudsko izročilo, kar dokazujejo številni slovenski mladinski avtorji, ki tradicijo nadgradijo (Svetlana Makarovič, Desa Muck), renovirajo (Anja Štefan) ali parodirajo (Andrej Rozman Roza). Na osnovi pesmi Franceta Prešerna (*Pesem od Lepe Vide*) je **Andrej Rozman Roza** napisal priredbo z naslovom *Lepa Vida v akciji* (2010), v kateri parodira tradicionalne odnose in vrednote, posodobi književno dogajanje, ga postavi v sodobni potrošniški čas (nakupovanje) in prostor (Trst), doda sodobne rekvizite (mobilni telefon) ter redefinira in internacionalizira tradicionalne pojme družine.

Značilnost sodobne slovenske mladinske književnosti v času od 1980 do 2010 je problemska tematika, ki jo nekateri avtorji obravnavajo idealizirano (Bina Štampe Žmavc, *Popravljalnica igrač*, 1990), romantično (Kajetan Kovič, *Pajacek in punčka*, 1984) ali problemsko (Kristina Brenk, Saša Vegri, Svetlana Makarovič, Boris A. Novak, Andrej Rozman Roza, Desa Muck, Anja Štefan idr.). Na osnovi kratkega literarnozgodovinskega orisa s poudarkom na izbranih književnih besedilih je razvidno, da je mladinska književnost družbeni, otroci pa družinski seizmograf.

Viri

- BEVK, France, 1931: *Lukec in njegov škorec: povest za mladino*. Ljubljana: Mladinska matica.
- BRENK, Kristina, 1960: *Golobje, sidro in vodnjak*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- BRENK, Kristina, 2001: *Obdarovanja*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- KODRIČ FILIPIČ, Neli, 2009: *Punčka in velikan*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- KOMELJ, Miklavž, 2008: *Kako sta se gospod in gospa pomirila*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- KOVIČ, Kajetan, 1984: *Pajace in punčka*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- LEVSTIK, Fran, 1951: *Kdo je napravil Vidku srajčico*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- MAKAROVIČ, Svetlana, 1998: *Netopir Kazimir*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- MAKAROVIČ, Svetlana, 2008: *Svetlanine pravljice = Svetlana's fairytales*. Dob pri Domžalah: Miš.
- MAZZINI, Miha, 1999: *Čas je velika smetanova torta*. Ljubljana: Založba Kres.
- MODERNDORFER, Vinko, 1954: *Mojca Pokrajculja: koroška pripovedka*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- MUCK, Desa, 2008: *Kokoš velikanka*. Ljubljana: Sodobnost International.
- NOVAK, Boris A., 1991: *Oblike sveta: pesmarica pesniških oblik*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- PAVČEK, Tone, 1996: *Majnice: fulaste pesmi*. Ljubljana: Mladika.
- PAVČEK, Tone, 1998: *Deček gre za soncem: pesmi o mladoletju*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- PAVČEK, Tone, 2009: *Majhnice in majnice: pesmi mnogih let za mnoge bralce = Budding songs, maying songs: poems of many years for many readers*. Dob pri Domžalah: Miš.
- RIBIČIČ, Josip, 1931: *Miškolin: povest za mlade*. Ljubljana: Mladinska matica.
- ROZMAN ROZA, Andrej, 2010: *Izbrane Rozine v akciji. Pesmi za odrasle od 13. leta naprej*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- ŠTAMPE ŽMAVC, Bina, 1994: *Popravljalnica igrač*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- ŠTEFAN, Anja, 2005: *Bobek in barčica*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- ŠTEFAN, Anja, 2008: *Lonček na pike*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- ŠTEFAN, Anja, 2011: *Za devetimi gorami*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- SVETINA, Peter, 2007: *Klobuk gospoda Konstantina*. Ljubljana: DZS.
- SVETINA, Peter, 2010: *Kako je Jaromir iskal srečo*. Celovec: Mohorjeva.
- VEGRI, Saša, 1978: *Mama pravi, da v očkovi glavi*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- VEGRI, Saša, 1983: *To niso pesmi za otroke ali kako se dela otroke*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- ZUPANIČ SLAVEC, Zvonka, 2011: *Rojstvo: čudež življenja v medicini, fotografiji in poeziji = Birth: miracle of life through medicine, photography and poetry*. Ljubljana: Ginekološka klinika Univerzitetnega kliničnega centra.